

ICCAUA Proceedings Journal

Proceedings of the international conference of contemporary affairs in architecture and urbanism-ICCAUA
Volume 9 (December 2026), 2620044

ICCAUA
Proceedings Journal
<https://journal.iccaua.com/>

Journal homepage: <https://journal.iccaua.com/>

DOI: <https://doi.org/10.38027/ICCAUA2026TR0044>

Elite Residences of the Ottoman Provinces at the Boundary of Private and Public Space: An Evaluation of Several Mansions Belonging to the Hazinedarzade Family of the Eastern Black Sea

* ¹ Merve Yavru

¹ Department of Architecture, Faculty of Architecture, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye

¹ E-mail: merveyadigaryavru@gmail.com

Abstract

Received: 29.04.2026
Revised: 30.06.2026
Accepted: 01.07.2026
Available online: 10.07.2026

Copyright © 2026 by the author(s).
All rights reserved.

This article is published under an open-access model and is made available in accordance with the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International Licence (CC BY).

The publisher maintains a neutral stance concerning jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

This article has been selected and peer-reviewed for publication in this journal as part of the 9th International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism, held on 7–8 May 2026 in Istanbul, Türkiye.

Beginning in the sixteenth century, when the central authority of the Ottoman State started to weaken, notable provincial families (ayan) significantly increased their influence and initiated a period often referred to as the “age of the ayans” by gaining administrative, military, and economic power in many cities of Anatolia. One of the regions where these families were particularly influential was the Black Sea region, where the Hazinedarzade family established a strong dominance in the area they governed for nearly half a century from the late eighteenth century onward. In addition to the waqf-based public services they provided, the family also displayed their power through the magnificent mansions they commissioned or purchased. Sometimes used as government residences, these buildings are noteworthy for the ways in which, through their scale, architectural language, and location, they projected representation toward both the private and public spheres. In this context, the present study aims to evaluate such representational strategies embodied in residences built by Ottoman provincial elites through several mansions belonging to the Hazinedarzade family.

Keywords: Hazinedarzades; patronage; mansion; representation, foundations.

Özel ile Kamusal Alan Sınırında Osmanlı Taşrasının Elit Haneleri: Doğu Karadenizli Hazinedarzâde Ailesine Ait Birkaç Konak Üzerine Değerlendirme

Özet:

Osmanlı Devleti’nde merkezi otoritenin zayıflamaya başladığı XVI. yüzyıl itibariyle taşrada ayan aileler etkinliklerini önemli ölçüde artırmış, Anadolu’nun birçok şehrinde idari, askeri ve ekonomik yönden güçlenerek “ayanlar çağı” olarak anılan bir dönemi başlatmışlardır. Ayan ailelerin en etkili olduğu bölgelerden biri de Karadeniz olmuş; Hazinedarzâde ailesi de XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yaklaşık yarım asır boyunca yöneticilik yaptığı bölgede hakimiyet kurmuştur. Aile gerçekleştirdikleri kamu odaklı vakfî hizmetlerin yanı sıra inşa ettirdikleri ya da satın aldıkları görkemli konaklarla da güçlerini belirgin ölçüde sergilemişlerdir. Kimi zaman hükümet konağı olarak da kullanılan bu yapıların boyut, mimari dil ve konumlarıyla hem özel hem de kamusal alana yönelik ortaya koyduğu temsil kanalları dikkat çekicidir ve söz konusu çalışma, Osmanlı taşra elitleri tarafından inşa edilen hanelerin bu türden temsiliyet stratejilerini Hazinedarzâde ailesine ait konaklar üzerinden değerlendirilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazinedarzâdeler; banilik; konak; temsiliyet; vakıf.

1. Giriş

Osmanlı Devleti’nde coğrafi keşiflerle ticaret yollarının değişmesi, Avrupa’da teknik anlamda kaydedilen gelişmeler, uzun süren savaşlar gibi birçok etken ekonominin zayıflamasına ve idari anlamda birtakım değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur (Güven, 1999). Osmanlı’da yaşanan bu dış sorunlar beraberinde iç sorunları da getirmiş, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren yönetim düzeni, toprakların idare edilmesi, devlete asker sağlanması gibi birçok alanda yeni düzenlemelere gidilmiştir (Çadircı, 2013). Uzun süren savaşlar devletin taşradaki denetiminin zayıflamasına neden olmuş, bu durum iç karışıklıklar, halkın ekonomik yönden zorluklar yaşaması ve asker ulufelerinin ödendiği tımar sisteminin bozulmasıyla sonuçlanmış ve iltizam sistemini ortaya çıkarmıştır (Özkaya, 1978). Bu yeni sistemle birlikte mukataa adı verilen ve açık artırımla satılan topraklara özellikle İstanbul’da yaşayan memur, tüccar, sarraf gibi varlıklı sınıflar rağbet

göstermekle birlikte toprakların işletmesini bölgede yaşayan yerli ağalara devretmişlerdir. Bu topraklara sahip olmaları taşradaki ağaların daha da güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca 1726 yılında çıkan fermanla sancak ve vilayetlere Enderunlu valiler yerine o bölgenin güçlü ağalarının yönetici olarak atanması, hazine vergilerinin bu kişiler tarafından toplanması gibi değişiklikler de yine güçlenmelerinde önemli etkenler olmuştur (Bay, 2007; Akdağ, 1963). Osmanlı'nın klasik döneminde de var olmakla birlikte merkezi otoritenin güçlü olması nedeniyle güçleri sınırlı kalan yerel ağalar, tüm bu iç ve dış sorunların yarattığı sonuçları birer yarara dönüştürerek "Ayanlar Çağı" olarak bilinen dönemi başlatmışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren siyasi, askeri ve ekonomik yönlerden güçlerini arttırarak bulundukları bölgelerde birer hanedanlık halini alan bu ailelerin bir bölümü devletin o bölgedeki otoritesini sağlamlaştırmak adına çalışmalar yürütmüş, kurdukları vakıflar yoluyla inşa ettirdikleri hayri eserler, gerçekleştirdikleri altyapı çalışmaları ile bulundukları bölgenin fiziksel gelişiminde önemli rol oynamışlardır.

Ancak bu ailelerin bir bölümü ise edindikleri bu maddi ve idari gücü kötüye kullanarak halka zulmetme, mütegalibelik ve eşkıyalık yoluyla servetlerini artırma yoluna gitmiştir (Bay, 2007). Devlet otoritesini azaltmaya yönelik bu girişimler dönemin padişahı II. Mahmut tarafından cezasız bırakılmamış, otoriteye tehdit oluşturan bu ayanlar üzerine ordu göndererek ya da aralarında anlaşmazlıklar çıkararak güçlerini kırmış, görevdeki valilerin vefatından sonra yöneticilik vazifesine vârisleri yerine Babıalı temsilcilerini atayarak bu ailelerin taşradaki etkinliğini sona erdirmeyi amaçlamıştır (Mert, 1991).

Ayan ailelerin egemenlik sağladığı bölgelerden biri de Karadeniz olmuş, bölgede varlığını sürdüren birçok yerel ailenin kimi devletle kurduğu iyi ilişkiler neticesinde önemli yöneticilik konumlarına yükselmiş, kimi ise bu gücü kötüye kullanarak eşkıyalık hareketlerine girişmiştir (Öksüz, 2005). Devletle iyi ilişkiler kuran ailelerden biri de Hazine-darzâde ailesi olmuş, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren yaklaşık yarım asır boyunca ailenin birçok ferdi Trabzon Valiliği başta olmak üzere birçok önemli idari makamlarda bulunmuşlardır. Özellikle dönemin padişahı II. Mahmut'un merkeziyetçi ve yenilikçi politikasını destekleyerek, merkezi otoriteyle kurdukları iş birliği ile etkin bir konuma gelerek günümüze kadar varlığını sürdürebilmişlerdir (Karagöz, 2009). İdari görevlerinin yanı sıra Karadeniz bölgesindeki en önemli vakıflaşma hareketlerinden birini de gerçekleştiren Hazine-darzâdeler, kurdukları vakıflar yoluyla cami, medrese, mektep, külliye, çeşme gibi birçok kamusal yapı türünün baniliğini üstlenmiş, yol, kaldırım, su yolları gibi çeşitli altyapı çalışmalarıyla belediyecilik hizmetleri gerçekleştirmiştir. Bu hayri eserlerin yanında ailenin birçok ferdi inşa ettirdikleri ya da satın aldıkları çok sayıda konak yapısıyla payitahttaki görkemli yaşam ve mimari zevki taşraya taşımışlardır. Kimi zaman hükümet konağı olarak da kullanılan bu yapılar özel ve kamusal mimarinin bir kesişim ürünü olarak taşra elitinin yaşam şekline önemli birer örnek teşkil etmişlerdir.

2. Materyal ve Metot

Taşrada idari, askeri ve ekonomik yönden güçlerini arttıran ayan aileler kamusal alanda gerçekleştirdikleri imar faaliyetlerinin yanı sıra yönetici oldukları bölgelerde otoritelerini temsil eden büyük konaklar da inşa ettirmişlerdir. Çoğu zaman hükümet konağı olarak da kullanılan bu konaklar kamusal nitelik de kazanmıştır. Çalışma kapsamında Osmanlı taşrası ayan sınıfının önemli temsilcilerinden olan Hazine-darzâde ailesine ait farklı yerleşim bölgelerindeki çok sayıda konut yapısı arasında, literatürde hakkında en çok bilgi, belge ve görsel olan Ünye Süleyman Paşa Sarayı, Bolaman Haznedaroğlu Konağı ile aileye ait Çarşamba ve Samsun merkezde yer alan konaklar üzerinden değerlendirilmiştir. Seçilen bu konaklar üzerinden taşra elitinin hanelerinin, mimari özelliklerinin aktarılmasının yanı sıra hükümet konağı olarak da kullanılan bu konaklarda özel ve kamusal alan arasındaki mekânsal sınırın nasıl kurgulandığının analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Aileye ait konakların önemli bir bölümü gerek kullanıma bağlı tahribatlar gerekse bölgenin yerel malzemesi olan ahşabın kullanılması ve yangın gibi olayların etkisiyle günümüze ulaşamamıştır. Bu doğrultuda özellikle bölgeye gelen seyyahların aktardıkları, yapıların fiziksel özelliklerinin anlaşılması bakımından önemli veriler sunmaktadır. Çalışma kapsamında başvurulmuş en önemli görsel kaynaklar ise seyyah Xavier Hommaire de Hell ile bölgeye gelen ressam Jules Laurens'in çizimleri olmuştur. Gezileri boyunca Hazine-darzâde ailesine ait konaklarda da misafir edilen ve bu konakları resmeden Laurens, yapıların mimarisine ilişkin önemli detaylar sunmaktadır.

3. Karadenizli Bir Ayan Aile: Hazine-darzâdeler

Geniş tarım arazilerine sahip olmayan Karadeniz Bölgesi'nde ayan aileler genellikle devlet adına vergilerin toplanması gibi idari görevlerle gelirlerini arttırmış, idari ve askeri kesimlerle kurdukları iyi ilişkiler ile Trabzon gümrük mütezimliği, vergi tahsildarlığı gibi birçok geliri iltizam yoluyla kazanmışlardır (Yürük, 2016). Ancak bölgedeki Kalcioğlu, Trabzonlu Şatırzade Ömer ve İbrahim Ağalar, Tuzcuoğlu Memiş Ağa gibi güçlü aileler güçlerini kötüye kullanarak isyanlar çıkarmış ve merkezi otoriteye karşı gelmişlerdir (Güler, 1999). Bunun yanı sıra devletin otoritesinin temsilcisi olan aileler de olmakla birlikte Caniklîzâdeler sülalesinden gelen kişiler, yaklaşık yarım asır boyunca Orta Karadeniz'den Kafkasya'ya kadar uzanan coğrafyada hâkimiyet kurmuş, Caniklîzâdelerin etkinliğinin sona ermesinin ardından da Hazine-darzâde ailesinin bölgedeki egemenliği başlamış, muhasıllık ve valilik makamlarına ulaşmışlardır (Bay, 2008; Karagöz, 2009; Goloğlu, 2013).

Hazine-darzâde ailesinin bilinen ilk ferdi olan Süleyman Behram Bey, Canikli Ali Paşa'nın hazinedarı olup ailenin Hazine-darzâde unvanının buradan geldiği düşünülmektedir (Beşirli, 2002). Ailenin kökenine ilişkin Gürcistan bölgesindeki Türk boylarından ya da Gürcü asıllı olduklarına ilişkin bilgiler olmakla birlikte bu bilgiler doğrulanmamıştır. Ordu ve Fatsa yöresinden Çarşamba'ya yoğun göçler olması, Behram Bey' in Fatsa yöresinden göç ederek Kurd Ahmetli Köyü'ne yerleşmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte Behram Bey ve eşinin mezarlarının Aybastı'nın eski kasaba mezarlığı olan Esenli'de yer olması yine Behram Bey' in, ailesi ile bir süre Esenli'de yaşamış olması ve bir saat uzaklıktaki Safalık köyünde de bir evi olduğu bilgisi bu durumu desteklemektedir (Karagöz, 2009; Bay, 2008).

Süleyman Paşa'dan önce de bölgenin nüfuslu ailelerinden olmakla birlikte Süleyman Paşa'nın valiliğiyle iyice güçlerini arttıran Hazine-darzâdeler, bölgede hâkimiyet kurmuşlardır (Doğan, 2006). 1812 yılında Trabzon Valiliği görevini üstlenen

Hazinedarzâde Süleyman Paşa, bu görevi 1818 yılında azledilene kadar sürdürmüş, kendisinden sonra Trabzon’a birkaç vali atanmış ancak oğlu Osman Paşa’nın 1827 yılında Trabzon valiliğine atanmasıyla Canik Sancağına tam anlamıyla hâkim olmuşlardır (Bay, 2007; Karagöz, 2015). Osman Paşa vefat ettiği 1841 yılına kadar 14 yıl boyunca valilik görevini sürdürmüş, ardından kardeşi Abdullah Paşa Trabzon Valiliği görevini üstlenmiştir (Süreyya, 1996). Tanzimatla geçilen yeni idari düzenlemeler doğrultusunda Canik’e de merkezden yöneticiler tayin edilmeye başlanmış ve Hazinedarzâdeler bölgedeki son yerel yönetici aile olmuştur (Yolalıcı, 1998).

Ulaştıkları siyasi başarıların yanı sıra aileye mensup birçok birey kurdukları vakıflar yoluyla bölgenin mimari gelişiminde de önemli rol oynamış, siyasi güçlerini somutlaştırmada mimariyi de etkin bir biçimde kullanmışlardır. Ayrıca inşa ettikleri konak yapıları da konum, mimari ve boyutlarıyla da ön plana çıkmıştır.

4. Osmanlı Taşrasının Elit Haneleri: Ayan Konakları

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı Devleti’nde yaşanan iç ve dış sorunların etkisiyle merkezi otoritenin zayıflaması, taşradaki ayan ailelerin idari, ekonomik ve askeri yönden güçlerini arttırarak bulundukları bölgede iktidar sahibi olmalarına neden olmuştur. Taşrada zenginliğini arttıran bu aileler vakfi hizmetlerinin yanı sıra bu gücü yansıtan görkemli konaklar da inşa ettirmiştir. Genellikle savunma amacıyla yüksek taş duvarlar üzerine, kaleye benzer bir şekilde inşa edilen bu konaklar kimi zaman merkezi otorite için bir tehdit olarak algılanarak yıkılmıştır. Birçoğu silahlı kapı halkına sahip olan ayanlar, eşkıyalara karşı savunma ya da yerel güçlerle aralarındaki mücadeleler doğrultusunda kolay savunulabilir konaklar inşa etmiştir. Özellikle Ege ve Akdeniz bölgesinde “kule evler” olarak adlandırılan kule biçiminde konakların sayısı bu dönemde artmıştır (Ekinci, 2024).

Karadeniz bölgesinde de benzer şekilde derebeyleri “kule” olarak adlandırılan küçük kaleler inşa etmiştir (Bilgin, 2006). Zaman zaman etrafına çukur kazılarak dahi savunulan, kale görünümüne, yüksek taş zemin kat duvarları üzerine ahşap malzemenin kullanıldığı ayan konakları inşa edilmiştir. Bu yapı kitleleri çoğu zaman hükümet konağı olarak da kullanılarak kamusal bir nitelik de kazanmış, çok sayıda odaları, harem/ selamlık işlev şemaları ile taşra hanelerine yeni bir kimlik kazandırmıştır (Tuluk, 2016). Zaman zaman merkezi otoriteye tehdit olarak algılanmakla birlikte bu konakların yıkıldığı örnekler de mevcuttur. Hazinedarzâde Osman Paşa Trabzon valiliği döneminde mütegalibe ayan ailelere karşı giriştiği mücadele doğrultusunda bölgedeki birçok ağanın konağını yakıp yıktırarak kadar sert tedbirlere başvurmuştur (Bilgin, 2006). Yine dönemin Trabzon ayanlarından Üçüncüzâde Ömer Paşa’nın konağı da hükümet tarafından yıktırılmıştır (Babul, 2019).

Osmanlı Devleti’nde kültürün mimariye bir yansıması olarak konut mimarisinde eşitleyici bir tasarım ilkesi benimsenmiş, israfı yer verilmeyen, sade, işlevselliğin ön planda olduğu konut yapıları inşa edilmiştir (Bay, 2016; Kuban, 2007). Ancak mimaride batı etkisi görülmesiyle bu tutumda farklılıklar görülmeye başlanmış, konut kütlelerinin büyümesiyle benzer plan üniteleri birbirine ulanarak karakteristik bir tasarım yöntemi uygulanmıştır. Konut mimarisinde görülen bu farklılıklar taşrada inşa edilen yapılarda da etkisini göstermiş, Hazinedarzâde ailesinin Ünye’deki konağı da benzer şekilde “L” biçiminde bir hayat üzerine dizilmiş odalar ve blokların uçlarında divanhanelerden oluşturulmuş, hayat katına çıkış cephede düzenlenen açık merdivenlerle sağlanarak tasarlanmıştır (Kuban, 2007).

Osmanlı Devleti’nde saray yapılarının inşasında en çok kullanılan malzeme ahşap olmakla birlikte, payitaht İstanbul’daki yüzlerce saray, köşk ve kasır gibi yapılar da ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Payitahtla benzer olarak Anadolu’da inşa edilen birçok konutta da temel malzeme olarak ahşap kullanılmıştır. Ahşap malzeme yangınlar nedeniyle çoğu kez yasaklanmakla birlikte hızlı bir şekilde inşa edilebilmesi nedeniyle halk ve saray konut mimarisinde temel malzeme olarak kullanılmıştır. Ancak bu durum XIX. yüzyılda değişmiş, yabancı mimarların da etkisiyle ahşap, yerini kâğır malzemeye bırakmaya başlamıştır (Kuban, 2007). Nitekim cami, tekke, medrese gibi kamusal nitelikli yapılar kâğır olarak inşa edilmekle birlikte, saraylar ve özel konutlar Türk-Müslüman düşünce sisteminden ötürü XIX. yüzyılda dahi genellikle ahşap olarak inşa edilmiştir (Şenyurt, 2012). Osmanlı konut mimarisi ve bölgede de inşa malzemesi olarak kullanılmasının etkisiyle Hazinedarzâde ailesine ait konak yapılarında da ahşap malzeme yoğun olarak kullanılmıştır. Ancak birçok ahşap yapı ile benzer olarak bu konaklar da yangınlardan zarar görmüştür. Nitekim Ünye ve Çarşamba’daki konakların da yangınlar sonucu ağır tahribata uğradığı anlaşılmaktadır.

4.1. Hazinedarzâde Ailesine Ait Konaklar

Hazinedarzâde ailesi ulaştıkları siyasi konum ve ekonomik refah doğrultusunda çok sayıda çiftlik, ev, konak satın almış veya inşa ettirmiştir. Bölgeye gelen seyyahların da büyük bir hayranlıkla söz ettiği bu yapılar taşra elitinin gücünü yansıtmada sivil mimarinin yerini göstermesi açısından dikkate değerdir. Dönem dönem hükümet konağı olarak da kullanılan bu konaklar kamusal birer nitelik de kazanmıştır. Tanzimat’la birlikte ailenin siyasi ve ekonomik gücünü kaybetmesinin etkisiyle bakımsız kalan konakların bir bölümü harap hale gelmiştir. Ayrıca bölgede yerel mimari malzemesi olan ahşabın bu yapıların inşasında da kullanılmış olması yangınlar ve doğa olaylarına karşı dayanımının azalmasında da etkili olmuştur. Bir kısmı günümüze ulaşamayan bu yapılara ilişkin en önemli kaynakların başında seyyahların aktardıkları ve bölgeye gelen ressam Jule Laurens’in çizimleri ile aileye ait muhallefat kayıtları gelmektedir. Süleyman Paşa’nın babası Behram Bey’in Esenli ve Safalık köylerinde birer evi olduğu bilinmekle birlikte özellikle ailenin bölgedeki itibarının arttığı Süleyman Paşa döneminde hane sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Ailenin Samsun merkez ve Çarşamba, Bafra, Arim, Ayvacık başta olmak üzere, Trabzon, Ünye, Fatsa’da da çok sayıda mülkleri bulunmaktadır. Bu hanelerin büyüklükleri işlevlerine göre değişmekle birlikte çok sayıda çiftliğe sahip olan ailenin bu yapılarının diğer konaklardan daha küçük olduğu anlaşılmaktadır. Bafra’da fevkani ve tahtani altı odalı muhtevî konak, kethüda odası ve hizmetkâr evleri ile Ünye’de fevkani, üç odalı, samanlık ve ahırdan oluşan çiftlik evleri bulunmaktadır (Bay, 2016).

Ailenin satın aldığı konaklardan biri Süleyman Paşa tarafından Canikli Mahmud Tayyar Paşa’dan alınmış ve Bafra’da bulunan konaktır. Bafra’daki konağa ilişkin “*malûm’ul-hudûd ve’l- muştemilât hariciye ve dâhiliyeli haremlik ve*

selamlıktan oluşan kebir konak” ifadeleri yer almaktadır (Bay, 2007). Yine Samsun Hançerli Mahallesi’nde Süleyman Paşa’nın eşi Fatma Hanım’ın oturduğu “*gösterişli ama küçük*” olarak ifade edilen bir konuk bulunmaktadır. Üst katında Fatma Hanım ve cariyelerin odaları ile büyük oda, camekân odası olan bu yapının küçük bir de bahçesi vardır (Bay, 2007). Yine Samsun’da Osman Paşa Sarayı olarak bilinen bir haneleri de olmakla birlikte bu yapı mektep olarak kullanılmak üzere vakfedilmiştir (Beşirli, 1993). Süleyman Paşa’nın oğlu Osman Paşa’nın bundan başka Ordu’da 2.500 kuruş değerinde bir konağı, Kavak’ta birer menzil konak ve Şehzade Hasan Ağa’dan satın aldığı bir konağı daha olduğu bilinmektedir (Bay, 2007). Abdullah Paşa’nın da Samsun merkezde bir konağı olmakla birlikte yine Samsun’un havası ve suyu güzel olan Kocadağ’da günümüze ulaşmamış olan bir saray inşa ettirmiştir. Ayrıca İstanbul’da da yatırımlar yapan Paşa, Fındıklı’da da bir konak satın almıştır (Bay, 2007; Yolalıcı, 1987). Süleyman Paşa’nın diğer oğlu Memiş Paşa’nın ise Trabzon’da Bayram Bey Mahallesi’nde, bahçesinde havuz ve limon ağaçları olan 4.500 kuruş değerinde bir konağı, Bafra’da Cedid Hamam yakınında altı odalı 5.000 kuruş değerinde bir harem konağı, üst katında üç oda alt katında ahır, dükkân ve mağaza olan bir konağı ile yine yazlık olarak kullanılan bir köşkü de bulunmaktadır (Bay, 2007).

4.1.1. Ünye Süleyman Paşa Sarayı

Aileye ait konut yapılarının en görkemlisi Ünye Hazinedarzâde Süleyman Paşa Sarayı’dır. Anadolu’daki en büyük ve görkemli ayan konaklarından olan ve hükümet konağı olarak da kullanılan yapı, mimarisi, büyüklüğü, konumu gibi birçok özelliğiyle Süleyman Paşa’nın gücünün ve otoritesinin bir temsili olmuş, gören herkeste hayranlık uyandırmıştır. Süleyman Paşa tarafından inşa ettirilen sarayın inşa tarihi kesin olmamakla birlikte kimi kaynaklarda 1808 yılı verilmiştir (Doğan, 2006). Nitekim ailenin maddi ve idari yönden oldukça güçlü bir konumda olduğu bir dönem olması, bunu mümkün kılmaktadır. İnşa edildiği dönemde sessiz ve sakin bir kasaba olması, geçiş güzergâhında bulunması, denizcilğe uygun olması, havası, suyu ve manzarasının güzelliği gibi etkenler konumun belirlenmesinde etkili olmuştur. Günümüzde dahi şehrin merkezi noktasında yer alan saray kendisinden önce mevcut surlar üzerine inşa edilmiş olup, günümüze yalnızca surları, çeşmesi, beraberinde inşa edilmiş Saray Hamamı ve bahçesinde yer alana havuzun kalıntıları ulaşmış, aynı alanda aile tarafından farklı konaklar inşa edilmiştir (Şekil 1). Saray, bölgenin fiziki gelişiminde de rol oynamış ve paşaya yakın olmak isteyen ve yelkenli inşası ile servet edinen yöre halkı tarafından birçok büyük konak inşa edilmiştir (Emiroğlu, 2005; Doğan, 2006).

Şekil 1. Ünye Süleyman Paşa Sarayının konumu ve surları, (İÜNEK, Yıldız Albümleri, Albüm No: 90453/3).

Osmanlı stilini temsil etmekle birlikte batı etkisinin mimarideki etkilerinin de görüldüğü saray “U” şeklinde bir ana yapı ile avludaki divanhaneden oluşmaktadır. Zemin katının hizmet birimlerine ayrıldığı düşünülen sarayın girişin üzerinde yer alan kanadında başodaların olduğu selamlık bölümü bulunmakta, diğer iki kanat boyunca devam eden bir dış sofa olduğu anlaşılmaktadır. Deniz yönündeki kanatta eyvanlı bir köşk bulunmakta, ikinci kanadın sonunda ise Harem’e ait olduğu düşünülen başodalar yer almaktadır. Avluda yer alan divanhanenin ortadaki bölümü taş bir konsol ile denize çıkıntı yapmaktadır. Benzer bir uygulama Topkapı Sarayı III. Osman Köşkü’nde de görülmektedir (Eminoğlu, 1998). Topkapı Sarayı ile benzer bir uygulamanın Süleyman Paşa Sarayı’nda da görülmesi payitaht ve taşra arasındaki mimari benzerliği görmek açısından dikkate değerdir. Sarayın kemerli giriş kapısından girildiğinde hemen ikinci kat sofasına çıkan bir merdiven karşılamaktadır (Şekil 2). Nitekim bu uygulama ile bir dönem hükümet konağı olarak da kullanılan sarayda kamusal ve özel alan sınırını belirlemek adına halkın ya da gelen konukların özel alana müdahil olmadan direkt olarak yukarı alınmasının amaçlandığını düşündürmektedir.

Yapıya ilişkin en net bilgileri yine bölgeye gelen ve zaman zaman sarayda da konuk edilen seyyahların aktarımlarından öğrenmek mümkündür. 1817-1819 yıllarında Karadeniz gezisindeyken Ünye’ye de yolu düşen Minas Bijişkyan “*Paşa’nın konağı muhteşem bir binadır*” diyerek yapının görkemini aktarmıştır (Doğan, 2006). 1813-1814 yıllarında Anadolu’da bulunan John McDonald Kinneir, mimarisine ilişkin bilgiler sunmuş yapının yüksek taş duvarlarla çevrelenmiş, taş ve ahşap malzeme ile inşa edilmiş çok büyük bir saray olduğunu, yine Temmuz 1838’de Ünye’ye gelen İngiliz William J. Hamilton da antik surlar üzerine inşa edilmiş, duvarlarında büyük antika eserler olan yapının denizle arasında sahil boyunca oldukça dar bir yol bulunduğunu aktarmıştır (Karagöz, 2009). Saraya ilişkin en net bilgilere ise 1847 yılında bölgeye gelen seyyah Xavier Hommaire de Hell ve ressam Jules Laurens sayesinde ulaşılmaktadır. Ünye’de Süleyman Paşa’nın konağında misafir edilen seyyah Hell, konağın özellikle dolunaylı gecelerde denize yansıyan ışıkları ile hayranlık uyandıracak güzellikte olduğunu belirtmiş ve yapıyı ve boğazda yer alan saraylarla yarışabilecek görkemde bulunduğunu aktarmıştır (Eyice, 1963; Hell, 1855). Yine Hell, Konağı resmeden Laurens’in “*Altın yaldızlı süslemeler, mineli sütunlar, sedirlerin kumaşları, çeşmenin beyaz mermer havuzu, çevredeki göz alan renklerden*” etkilendiğini aktarmıştır (Doğan, 2006).

Şekil 2. Jules Laurens'in 1847 tarihli Ünye Hazine Darzâde Süleyman Paşa Sarayı çizimi, 1825- 1901, (Eminoğlu, 1998).

19. yüzyılın son çeyreğinde Ünye'ye gelen seyyah ilk adı Franz Von Werner olan Murad Efendi de sarayın mimarisine ışık tutan değerlendirmelerde bulunmuştur. Saraydan halkın gururla “*Paşa Sarayı*” olarak söz ettiğini belirmesi de ailenin halk tarafından algısının anlaşılması bakımından önemlidir. Murad Efendi saraya ilişkin şehre hâkim bir konumda olmakla birlikte, bahçesinin yüksek duvarlarla çevrilerek yalnızca yüksek çamların ve kulübelerin çatılarının bir kısmının dışarıdan görüldüğünü, avlusunun ise özel hayat için ayrılmış bölümde yer aldığını aktarmıştır (Şekil 3) (Efendi, 2007). Saraya gittiği dönemde bir kanadının yangında yok olduğunu belirten seyyah sarayın Osmanlı stilini temsil ettiğini aktarmıştır. Konağın bakımsız halde olduğunu belirten seyyah buna karşın “...geçmişiyse gurur duyan bir Hidalgo gibi yeni dönemin süslü püslü, dar yapılı, kısa soluklu türedilerine aşağılayarak bakıyor. Heybetli yapının kapladığı alan, ev halkının rahatı için hiçbir masraftan kaçınılmadığını gösteriyor. Devasa sofalar, eyvanlar Avrupa ve yeni Türk yapılarında yaşanan ekonomik zorluklarla açıkça alay ediyor. Boylu boyunca uzanan büyük evin alınlığına her inançlının evinde olduğu gibi, Allah'ı yücelten ve öven deyişler yazılı...” ifadeleriyle bu haliyle bile yapının ailenin zenginliğini ve gücünü yansıttığını belirtmiştir (Efendi, 2007).

Şekil 3. Jules Laurens'in 1847 tarihli Ünye Hazine Darzâde Süleyman Paşa Sarayı çizimi, 1825- 1901, (Eminoğlu, 1998).

Sarayın mimarisine ilişkin Murad Efendi “...Alt pencerelerin panjurları yukarı ve aşağı doğru hareket ediyordu, üst pencereler kurşunla çevrelenmiş küçük camlardan oluşuyordu. Almanya'daki orta çağ evlerine benzer şekilde bu pencereler açılmak için değildi, kötü havalarda alt panjurlar kapatıldığında odaların aydınlanmasını sağlıyordu...”

ifadelerine yer vermiştir. Laurens'in çizimlerinde de benzer şekilde görülmekle birlikte ayan konaklarının savunma amacıyla genellikle yüksek taş duvarlar üzerine kalevari inşa edilmiş olması bu sarayda da benzerdir. Bölgenin iklim koşulları ve yerel mimarisine de uygun olarak ahşap ve taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Bizans döneminden kalma taş duvarlar üzerine inşa edilen sarayın üst katları ise ahşaptır (Karagöz, 2009). Üst katı hafif bir çıkmayla büyümekte olup geniş saçaklıdır. Yine savunma amacıyla zemin kat pencereleri küçük ve mazgal şeklinde olan yapının, üst iki kat pencerelerinde dönemsel farklılıklar görülmektedir. Dar uzun, kalemişi süslemeli alt kat pencereleri panjurlu olup klasik Osmanlı mimarisi özelliği göstermektedir. Barok ve neoklasik etkilerin görüldüğü üst kat pencereleri ise kemerli ve kırmızı mavi renk ağırlıklı silmelerden oluşmaktadır (Şekil 4). Sokağa bakan pencere sayısı ve boyutları da batı mimarisinin etkisiyle artmıştır (Yavru, 2021).

Şekil 4. Jules Laurens'in Ünye Süleyman Paşa Sarayı avlu iç cephe detay çizimi, (Eminoğlu, 1998).

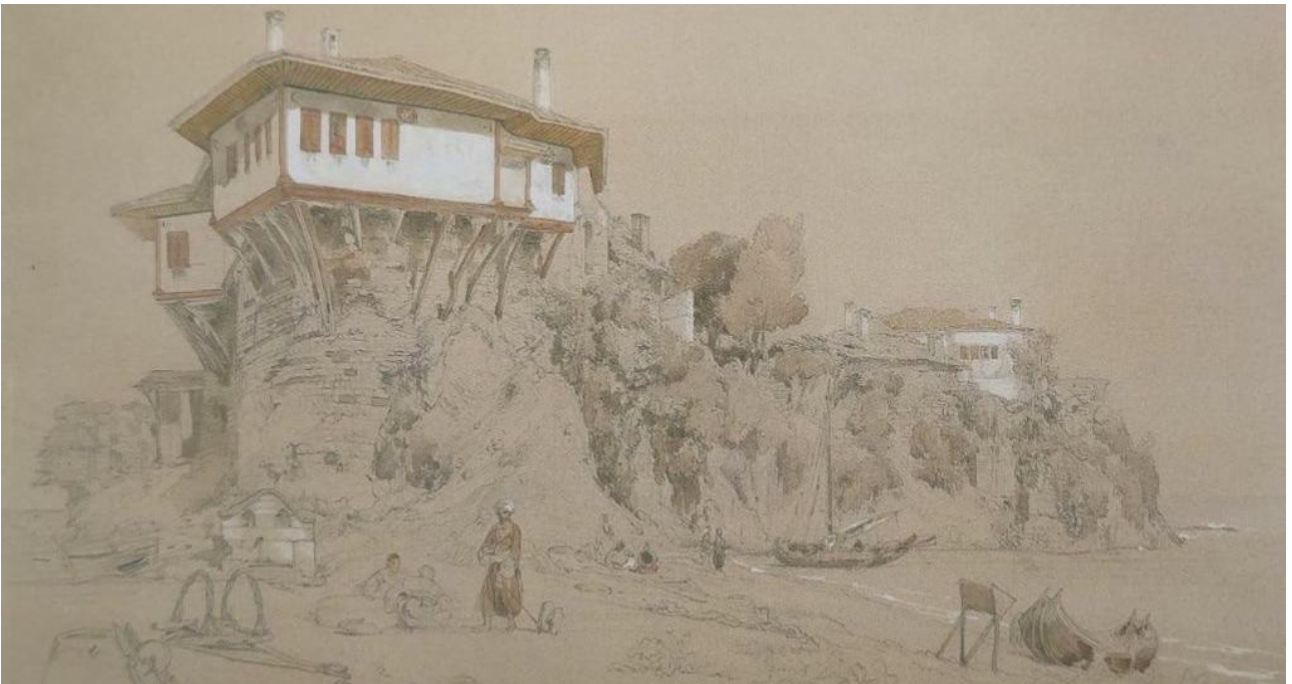
Seyyahlar Murad Efendi ve Hell, sarayın iç mimari ve dekorasyonuna ilişkin de önemli bilgiler vermiştir. Hell “Geniş bir girişi, yüksek şömineleri, köşkleri ve geniş salonları var. Sayısız hizmetçi, avluları ve girişleri dolduruyor.” ifadeleriyle sarayın büyüklüğünü de ortaya koymaktadır. “...Bizi saraydan ayrılmış, köşke benzeyen bir yere götürdüler. Orada her şey var; harika resimler, Mısır hasırları, tatlı uğultuyla akan çeşme, yaldızlı kepenkler, geniş sedirler...” şeklinde aktardığı bölümün avluda sarayın bitiminde, surun hemen üzerinde yer alan divanhane olduğu düşünülmektedir (Hell, 1855; Doğan, 2006). Laurens'in de resmettiği bu gösterişli oda seyyah Hell'in anlattığıyla uyumlu bir mimariye sahiptir. Odanın iki yanında yer alan sofalar kemerli, bitkisel motifli sütunlarla ayrılmış olup ortada bir süs havuzu bulunmaktadır. Yoğun bir süsleme görülen duvar ve tavanlarda da bitkisel motifli bezemeler ön plana çıkmaktadır. Havuzun üzerinde yer alan tavan bölümünün içinde madalyon şeklinde süslemeler yer almaktadır (Şekil 5). Yapıya ilişkin bu çizim bile sarayın mimarisinin görkemi ve neden bu denli hayranlık uyandırdığına ilişkin somut birer örnek olarak ön plana çıkmaktadır. Yine Hell'in “Harem binanın hemen arkasında bahçenin dibinde yükseliyor. Kadınlar tek bir odaya kapatıldıktan sonra oraya girebiliyoruz. Bağdat oda denilen ünlü odayı ziyaret ediyorum.” şeklindeki ifadelerinden kamusal nitelik de taşıyan konakta kamusal ve özel alanın ayrımının belirgin bir şekilde yapıldığı, saraya gelen misafirlerin harem bölümü ile temas etmeden sarayın ilgili bölümlerine alındığını anlamak açısından dikkate değerdir. Seyyahların aktarımlarından anlaşıldığı üzere konağın dekorasyonu geleneksel Osmanlı konutuna uygun olarak dini inanışlara bağlı olarak, duvarlarda resimlerden ziyade, Osmanlı sanatında önemli yere sahip olan hat sanatıyla yazılmış Kur'an sureleri ve Divan şiirleri dekorasyon unsuru olarak önemli bir yer tutmuştur (Yavru, 2021).

Şekil 5. Jules Laurens'in Ünye Süleyman Paşa Sarayı divanhane çizimi, (Laurens, 1847).

4.1.2. Bolaman Haznedaroğlu Konağı

Hazinedarzâde ailesine ait bir diğer konak yapısı Bolaman Haznedaroğlu Konağı'dır. Ünye Süleyman Paşa Sarayı ile benzer olarak Bolaman'da şehrin merkezi bir konumunda, limana yakın bir noktada ve tarihi surlar üzerinde inşa edilmiştir. Aynı burun üzerinde yine aileye ait daha geç dönemlerde inşa edilmiş iki farklı konak daha bulunmaktadır. Kesin yargıya varılamamakla birlikte Cenevizlilerden kalma olduğu düşünülen kale, denize uzanan burun boyunca devam ederek gözetleme ve karakol işlevlerini yerine getiren iç ve dış kale olarak iki bölümden oluşmaktadır (Büktel, 2001; Bahtiyar Karadeniz, Sarı ve Kabacık, 2018). İnşa tarihine ilişkin kesin bir bilgi olmamakla birlikte seyyahlar bu yapıdan da gezi notlarında bahsetmektedir. 1836 yılında buraya gelen Hamilton kalenin Ali Bey adında birine ait olduğunu aktarmış, 16 Ağustos 1847 tarihinde bölgeye gelen Hommaire de Hell ise o dönemde yapının Çarşambalı Ahmet Bey'e ait olduğunu belirtmiştir (Pala, 2015; Hell, 1855). Ressam Laurens bu konağı da resmederek mimarisine ilişkin detaylar vermiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Jules Laurens'in 16 Ağustos 1847 tarihli Kara Kale Çizimi, (Eminoğlu, 1998).

Yapıya ilişkin dikkat çeken detaylardan biri mevcut şapel yapısı yıkılmayarak konağın üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Trabzon Komnenos Krallığı tarafından XIII. yüzyılda inşa edildiği düşünülen şapel, konağın kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır (Pala, 2015). Yüksek kale duvarları üzerine inşa edilen konağın üst katı yalı baskı sistemiyle yapılmış yatay ahşap duvar kaplamasıdır. Doğu ve batı köşelerinde cumbaları bulunan yapı, ahşap payandalarla kale duvarlarına dayandırılmıştır. Kale duvarları üzerindeki zemin kat pencereleri daha küçük boyutla olup üst kat pencereleri dikdörtgen, giyotin pencerelerdir. Geniş saçaklı çatı şapelin üst örtüsünü de tamamen kapatmaktadır.

Konağa giriş kuzey cephesinden sağlanmakla birlikte zemin katta taşlık bölümü yer almaktadır. Hizmet birimlerinin yer aldığı bu katın döşemesi doğal taş olup tavanı ise ahşap kaplamadır. Ahşap dikmeler ve kirişlerle taşıtılan üst katta ahşap merdivenle ulaşılan sofanın etrafında dört oda yer almaktadır. Ahşap döşeme ve tavanlı sofanın yola bakan cephesinde birkaç basamakla yükseltilmiş ve kemerlerle ayrılmış bir köşk yer almaktadır. Oldukça iyi bir ahşap işçiliği ve yoğun süslemeler görülen yapıda özellikle kapı üstlerinde de sarı, kırmızı ve mavi renk ağırlıklı yağlı boya bitkisel motifli bezemeler dikkat çekmektedir. Yine sütun başlıklarından birinde yağlı boya ile yapılmış gemi motifi göze çarpmaktadır (Yavru, 2021).

4.1.3. Çarşamba Osman Paşa Konağı

Aileye ait en görkemli konaklardan biri de Çarşamba'da yer alan bir yapı kompleksi olarak inşa edilmiş büyük konaktır. Süleyman Paşa tarafından inşa ettirilen bu konak oğulları Osman ve Abdullah Paşalara miras kalmış, sonraki dönemlerde ise bölgede yöneticilik yapan Ahmed Bey'e tahsis edilmiştir (Bay, 2016). Çarşamba'da oldukça vakit geçiren Osman Paşa'nın konakladığı yapının jandarma dairesinin bulunduğu alanda inşa edilmiş olduğu belirtilmekle birlikte, konağın, bir dönem Hükümet konağı olarak da kullanılarak kamusal nitelik kazandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde zemin katı cezaevine tahsis edilen konak, 1920 yılında bir yangın geçirerek yok olmuştur (Torun, 1954).

Atık, mehterhane, kethüda, hariciye ve dahiliyeli büyük konak, olmak üzere dört konak ile hamam, ambar ve üç çeşmeden meydana gelen yapı kompleksi geniş bir avluya sahiptir. Bay (2016) taşrada mehterhane konağına ilk defa rastlanmakla birlikte ne amaçla inşa edildiğine dair bir kayıt olmadığını ifade etmiştir. Osman Paşa'nın özel işleri ile devlet işlerini yürüten kapı halkının da kendilerine ayrılan konaklarda kaldığı bu kompleks, bir hükümet konağı işlevi de yürüterek kamusal nitelik de kazanmıştır. Ancak Paşa'nın özel alanı da kompleks içinde ayrı olmakla birlikte üst katında haremden bir büyük oda, paşaya ait oda, küçük oda ve selamlıkta hizmetlilere ayrılan odalar olan büyük konak, hazire konağı ve bir hamam konağı olarak ayrılmıştır (Bay, 2016).

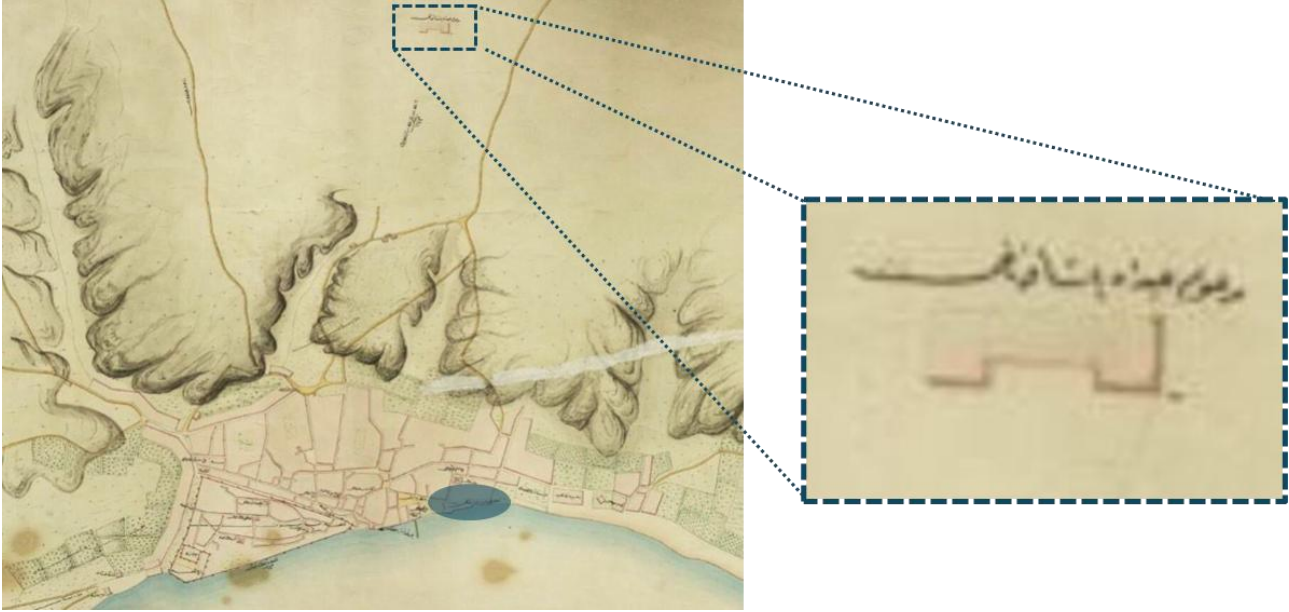

Şekil 7. Jules Laurens'in 13 Ağustos 1847 tarihli Çarşamba tahta köprü (köprü'nün solunda görülen büyük binanın Hazine Darzâde ailesine ait konak olduğu düşünülmektedir), (Eminoğlu, 1998).

Çarşamba'daki bu görkemli konak bölgeye gelen birçok seyyahın da dikkatini çekmiş olmakla birlikte 17 Temmuz 1838 tarihinde Osman Paşa'yı ziyaret etmek için Çarşamba'da konakta misafir edilen seyyah Hamilton, "şimdiye kadar içinde hiçbir Türk'ün yaşadığını görmediğim büyüklükte bir evde yaşayan Osman Paşa'yı ziyaret ettim" ifadeleriyle konağın büyüklüğü karşısında yaşadığı şaşkınlığı dile getirmiştir (Kuş, 2014). Yine 1847 yılında bölgeye gelen Xavier Hommaire de Hell ve ressam Jules Laurens de konakta misafir edilmiş, Hell, "Çarşamba'da oturan Hacı Ahmed Paşa'nın burada muhteşem bir konağı vardır" ifadeleriyle Hamilton ile benzer görüşlere sahip olduğunu aktarmıştır (Eyice, 1963). Ressam Jules Laurens'in Çarşamba gezisi esnasında resmettiği Merd Irmağı ve Çarşamba silüetinin yer aldığı resimde en solda görünen ve boyutuyla diğer yapılara göre ön plana çıkan yapı Hazine Darzâdelere ait bu konak olmalıdır (Şekil 7). Bölgeye gelen yabancı seyyahların aktarımları Hazine Darzâde ailesinin bölgedeki otoritesinin, servetinin anlaşılması haneler üzerinden anlaşılması hususunda önemli bilgiler sunmaktadır.

4.1.4. Samsun Abdullah Paşa Konağı

Aileye ait bir diğer konak ise Samsun merkezde yer alan ve yine bir dönem hükümet konağı olarak da kullanılan yapıdır. Hazinedarzâde Abdullah Paşa'ya ait olan konağın mimarisine ilişkin çok fazla bilgi olmamakla birlikte 1856 yılına ait Samsun şehir planında sahilde Abdullah Paşa'ya ait konağın konumu anlaşılmakla birlikte aynı haritanın sağ üst köşesinde verilen yapıya ilişkin planda U şeklinde bir plan şemasına sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Samsun Abdullah Paşa Konağı'nın sahildeki konumu ve krokisi, (CDABOA., PLK.p.; 810, M. 1856).

Tanzimat'tan sonra taşrada hükümet konaklarının inşası yaygınlaşmakla birlikte bu süreçte ayan ailelere ait konaklar kiralanarak hükümet konağı olarak da kullanılmış, bu doğrultuda kullanılan yapılardan biri de bu konak olmuştur. Arşivde yer alan belgelerde hükümet konağı olarak kullanıldığı dönemde avlusunda bir hapishane inşa edildiği ancak normalden dar olduğundan, konağa verilen on yıllık kira bedeliyle yeni bir konak ve hapishane inşasının gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Yine aynı belgede mevcut konağın yetersiz kalması ve harap duruma gelmesi nedeniyle yeni bir konak inşasının şart olduğu belirtilmiştir (A.} MKT.UM.; 237/16, H-12-09-1272/ M. 17 Mayıs 1856). Bu gereklilikler doğrultusunda Mert Irmağı üzerinde inşa edilecek kâgır köprü'nün giderlerinden artan para ile konağın bir yanına genişliği 12 metre, uzunluğu 16 metre ahşap, on odalı bir daire eklenmiş olup, aynı yıl konağın etrafında koruma duvarları olmaması nedeniyle hapishane firarlarının önüne geçebilmek adına bir duvar inşa edilmesi ve hapishanenin genişletilmesine karar verilmiştir (Yazıcı Metin, 2019; Yazıcı, 2014). 1880'li yıllarda konağın harap olması nedeniyle başka mahaller kiralanmış, 1890'da ise yeni bir hükümet konağı inşa edilmiştir (Yazıcı Metin, 2019).

5. Tartışma ve Sonuç

Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin zayıflamasının etkisiyle güçlerini artıran ayan aileler bulundukları bölgede adeta küçük hanedanlıklar kurmuştur. Eriştikleri bu siyasi gücü kullanarak kurdukları vakıflar yoluyla inşa edilen anıtsal yapılar ve payitahttaki konaklarla yarışacak görkemli haneler üzerinden mekânsal bir meşruiyet yaratmışlardır. Canik çevresinde mesken olarak kullanılan ilk örneklerle Caniklîzâdelere ait konaklarla rastlanmakla birlikte yarım asırlık bir süreçte Karadeniz bölgesinde yöneticilik konumunda bulunan Hazinedarzâde ailesi de benzer şekilde çok sayıda konak satın almış ya da inşa ettirmiştir (Bay, 2016). Hükümet konağı olarak da kullanılan bu konaklar böylelikle kamusal bir temsil aracı haline de gelmiştir. Bu bağlamda konaklar, yalnızca barınma işlevi olan yapılar olarak değil, aynı zamanda yerel iktidarın görünür kılındığı ve toplumsal ilişkilerin üretildiği mekânsal araçlar olarak ele alınmıştır.

Seyyahların da övgüyle bahsettiği konaklardan Ünye'deki sarayı Hell'in, boğazdaki yalılarla bir tutması dahi ailenin payitahtla yarışacak eserler ortaya çıkarabilecek güçte olduğunu göstermesini sağlamıştır. Çalışma kapsamında ele alınan dört konak birçok yönden benzerlikler göstermekle birlikte genellikle merkezi konumlarda ve suyla ilişkili noktalarda konumlandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Payitaht 'ta Osmanlı bürokrasisinin önemli isimleri tarafından Boğaz'a sıralanmış olarak inşa edilen saray ve yalıların suyla kurduğu ilişki ve özellikle transit geçiş güzergahı üzerinde yer aldığı görülmekle birlikte Ünye, Bolaman ve Samsun'daki konaklarda denize yakın bir konumda, Çarşamba'daki konak ise Yeşilirmak kıyısında konumlanmaktadır (Meeker, 2005).

Bu konaklar mimari açıdan da benzerlikler taşımakla birlikte savunma amaçlı yüksek taş duvarlı, mazgalı pencereci zemin kat üzerine kurulmuş olmaları dikkate değerdir. Nitekim birçok aile gibi Hazinedarzâdeler de savunmaya büyük önem vermiş, Ünye ve Bolaman'daki konaklar mevcut surlar üzerine inşa edilmiştir. Ancak Samsun merkezde yer alan konak diğerlerinden farklı olarak yüksek surlar üzerine inşa edilmemiştir. Konaklarda tercih edilen geniş saçaklar, çıkmalar, simetrik pencere düzenleri ve anıtsal girişler yoluyla yapıların yalnızca estetik tercihlerle değil, aynı zamanda güç ve statü göstergesi olarak tasarlandığını göstermektedir.

Taşra elitinin değişen ihtiyaçlarına yönelik ortaya çıkan işlevsel farklılıklar da bu yapılarda kendini göstermektedir. Ailenin birçok bireyinin bulundukları bölgede yöneticilik faaliyetleri yürütmesi bu konakların aynı zamanda birer kamu binası olarak da hizmet vermesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda elit hanelerinin yalnızca konut olarak değil özel alan ile kamusal alan arasında konumlanan çok katmanlı bir mekânsal arayüz oluşturduğu anlaşılmaktadır. Taşradaki elit sınıf

olan ayanların güçlenmesiyle konut yeni işlevler kazanarak idari ve temsili işlevleri de üstlenen bir mekâna evrilmiştir. Ünye'deki saray hükümet konağı olarak da kullanılmış, Çarşamba'da yer alan saray kompleksi ise mehterhane konağı, kethüda daireleri, hapishane gibi birçok birimi içeren tam donanımlı bir devlet dairesi işlevi de yürütmüştür. Benzer şekilde Samsun'daki konak da kamusal nitelikli olmakla birlikte aile tarafından olmamakla birlikte devlet tarafından kiralanarak hükümet konağı olarak kullanılmıştır. Nitekim Tanzimat'ın ilanıyla hükümet konakları inşa edilene kadar bir dönem ayan konaklarının kiralandığı bilinmektedir. Bu konakların aksine Bolaman'da yer alan konut yapısı kamusal bir nitelik taşımamakla birlikte yapının harem-selamlık olarak ayrılmaya elverişli olmamasının bu duruma etken olduğu düşünülebilir.

Tanzimat öncesinde taşrada kamu binası örneğine rastlanmamakla birlikte hükümet konağı olarak kullanılan beylik sarayları ortaya çıkmıştır. Ayan ailelerin güçlenerek idari görevlere yükselmesiyle taşrada kapı halkı uygulamasının yaygınlaşması bu durumda temel etkindir. Trabzon'un güçlü ayanlarından Üçüncüzâde Ömer Paşa tarafından yaptırılan saray bölgedeki ilk ayan konaklarından olmakla birlikte yapılar topluluğundan oluşan bir komplekstir. Hükümet tarafından idam edilmesiyle sarayın konak kısmı yıkılarak hükümet tarafından Trabzon valiliği görevi üstlenen idarecilerin kaldığı beylik sarayına dönüştürülmüştür. Osmanlı saray geleneğine uygun biçimde idari işlerin görüldüğü kamusal nitelikli yapılar ile aile üyelerinin kaldığı özel konaklama birimlerinden oluşan bu yapılar beylik sarayı olarak adlandırılmıştır (Bay, 2016).

Bu konaklarda özel ve kamusal alanında net bir sınır olmakla birlikte mekânsal organizasyonda da bu durum kendini göstermektedir. Osmanlı konut geleneğinin temel unsurlarını yansıtmakla birlikte idari alanda görülen değişiklikler bu konutlarda kendini açıkça göstermektedir. Genellikle sofa etrafında konumlanan mekânsal kurgu, katların işlevsel farklılıklara göre şekillenmesi, harem-selamlık bölümlerinin ayrılması gibi birçok ortak nokta bulunan bu konutlarda bu düzen kamusal kabul işlevini destekleyecek biçimde ölçeklendirilmiştir. Yalnızca konut olarak kullanılan ve kamusal nitelik taşımayan Bolaman'daki konak, tipik bir Osmanlı konutunda olduğu gibi zemin kat taşlık bölümü, üst kat ise sofa etrafına sıralanmış odalardan oluşmaktadır.

Nitekim Ünye'deki sarayda girişin hemen karşısında yer alan merdivenlerle misafirlerin ve halkın direkt olarak selamlık bölümüne alınması, haremın sarayın en uç noktasında yer alması özel alanla temasının en aza indirilmesini amaçlamaktadır. Seyyahların da ifadelerinde kendilerinin kadınlar harem bölümüne kapatıldıktan sonra divanhaneye alındıklarını ifade etmesi özel ve kamusal ayırımına verilen önemi göstermektedir.

Benzer şekilde Çarşamba'daki konak da devlet işlerinin de görüldüğü kamusal bir işleve sahip olmakla birlikte kapı halkının da kendilerine ayrılan konaklarda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu konakta da yine kamusal ve özel mekanlar arası sınırın belirgin bir şekilde sağlandığı, Osman Paşa'nın harem, paşaya ait oda, küçük oda ve selamlıkta hizmetlilere ayrılan odalar olan büyük konak, hazine konağı ve bir hamam konağından oluşan bir özel olana sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu örnekler doğrultusunda konaklarda kamusal alandan özel alana doğru ilerleyen belirgin bir mekânsal hiyerarşi olduğu anlaşılmaktadır. Giriş mekânı ile başlayarak sofa aracılığıyla iç mekânlara ulaşan bu geçiş kademeli bir erişim ilkesine bağlıdır. Konaklarda selamlık bölümü dış mekanla iletişimin sağlandığı, devlet işlerinin görüldüğü açık bir kullanıma sahipken harem bölümü ise daha kontrollü ve dışa kapalı bir noktada konumlanmaktadır.

Çalışma kapsamında elde edilen veriler değerlendirildiğinde Hazinedarzâde ailesine ait konakların Osmanlı taşrasında elit hanenin mekânsal organizasyonunu temsil eden özgün örnekler olduğu anlaşılmaktadır. Özel yaşam alanı ile kamusal işlevi arasında konumlanan, çok katmanlı bir mekânsal kurguya sahip olan bu konaklar, mimarileri, konumları boyutları ile güçlü birer temsil aracı olmalarının yanı sıra kamusal nitelik kazanarak toplumsal statü, iktidar kurmada da önemli bir konuma ulaşmışlardır. Bu doğrultuda ayanların güçlenmesiyle Osmanlı taşrasında elit konutların, özel ve kamusal alan arasındaki sınırın yeniden tanımlandığı ve mekânsal olarak üretildiği yapılar olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Notlar

Bu çalışma Merve YAVRU tarafından Prof. Dr. Ömer İskender TULUK danışmanlığında sunulan “Doğu Karadeniz’de bir mimari temsiliyet okuması: Hazinedarzâdeler’in imar faaliyetleri” başlıklı yüksek lisans tezinde Hazinedarzâde ailesine ait olduğu tespit edilen yapılardan dört konak yapısına odaklanmaktadır.

Teşekkür

Bildiri çalışmamın hazırlanma sürecinde değerli görüşleri, yönlendirmeleri ve katkılarıyla destek sunan Sayın Prof. Dr. Ömer İskender TULUK’a içten teşekkürlerimi sunarım.

Finansman

Bu araştırma, kamu, ticari veya kâr amacı gütmeyen kuruluşlardan herhangi bir özel hibe almamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını bildirmektedir.

Veri Erişilebilirlik Beyanı

Bu çalışma sırasında üretilen veya analiz edilen tüm veriler bu yayınlanan makalede ve ek dosyalarında yer almaktadır.

Kurumsal Etik Kurul Onayı Beyanı

Uygulanabilir değildir. Bu çalışma insan katılımcılar, hayvanlar, klinik uygulamalar, anketler, görüşmeler veya kişisel veri toplanmasını içermediğinden kurumsal etik kurul onayı gerektirmemektedir.

CRedit Yazar Katkı Beyanı

Yazar; Kavramsallaştırma, yöntem, araştırma, kaynak sağlama, biçimsel analiz, görselleştirme, yazım, gözden geçirme ve düzenleme aşamalarının tamamını gerçekleştirmiştir.
Yazar, son makaleyi okumuş ve onaylamıştır.

Kaynaklar

- Akdağ, M. (1963). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730–1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51–61.
https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000019
- Babul, E. (2019). *Trabzon'da Üçüncü zâde Ömer Paşa Sarayı: Kişi/yer/yapı diyalektiği* [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Bahtiyar Karadeniz, C., Sarı, S., & Kabacık, M. (2018). Ordu ilinin kültürel kaynaklara dayalı turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Sosyal bilimlerde güncel akademik çalışmalar içinde* (1. bs.). Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Bay, A. (2007). *Trabzon eyaletinde mütegalibe hareketleri ve ayanlık (1750–1850)* [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Bay, A. (2008). Hazine darzâdelerin vakıf faaliyetleri. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 5(5), 113–138.
- Bay, A. (2016). Taşra elitleri, haneleri ve yaşamları: Canik çevresinde ayan konaklarının ortaya çıkışı, gelişimi ve konak hayatı. O. Köse (Ed.), *Geçmişten günümüze şehir ve çocuk içinde* (Cilt 1, ss. 345–358). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Beşirli, M. (1993). *XIX. yüzyılın başlarında Samsun şehri: 1755 numaralı Samsun Şer'iyye Siciline göre, H. 1200–1255/M. 1785–1839* [Yüksek lisans tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Beşirli, M. (2002). XIX. yüzyılın başlarında Karadeniz Bölgesi ve ayan: Devlet perspektifinden Trabzon Valisi Hazine darzâde Süleyman Paşa. M. K. Arslan & H. Öksüz (Ed.), *Trabzon ve çevresi uluslararası tarih-dil-edebiyat sempozyumu bildiriler kitabı I içinde* (ss. 327–343).
- Bilgin, M. (2006). *Doğu Karadeniz'de bir derebeyi ailesi Sarializâdeler (Sarallar)* (1. bs.). Serander Yayınları.
- Büktel, Y. (2001). Korunması gereken bir korumacılık örneği: Bolaman Kademoğlu (Haznedaroğlu) Konağı. H. Sezgin (Ed.), *Türkiye'de risk altındaki doğal ve kültürel miras: TAÇ Vakfının 25 yılı anı kitabı içinde* (ss. 137–143). Türkiye Anıt Çevre Turizm Vakfı Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (t.y.). *Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı* [A.MKT.UM.], 237/16.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (t.y.). *Plan-Proje* [P.L.K.p.], 810.
- Çadircı, M. (2013). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Doğan, O. (2006). *Karadeniz'de bir Boğaziçi: Ünye*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Ekinci, A. F. (2024). Osmanlı Devleti'nde merkez ve yerel güçler arasında taşrada bir yapı; kule evler. *History Studies*, 16(4), 513–536. <https://doi.org/10.9737/historystudies.1477766>
- Eminoğlu, M. (Ed.). (1998). *Jules Laurens'in Türkiye yolculuğu: Le voyage de Jules Laurens en Turquie*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Emiroğlu, K. (2005). *Trabzon vilayeti salnameleri (1892)* (Cilt 14). Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1963). X. Hommaire de Hell ve ressam Jules Laurens müşterek Türkiye seyahatnamelerinin değerlendirilmesi yolunda bir araştırma. *Belleten*, 27(105), 59–88. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1213086>
- Goloğlu, M. (2013). *Trabzon tarihi* (2. bs.). Eser Ofset.
- Güler, İ. (1999). XVIII. yüzyılda Trabzon'un sosyal ve ekonomik durumuna dair tespitler. K. Çiçek vd. (Ed.), *Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6–8 Kasım 1998): Bildiriler içinde* (ss. 327–349). Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Güven, A. (1999). *Doğu Karadeniz ayanlığına kısa bir bakış (1808–1826)* [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Hommaire de Hell, X. (1855). *Voyage en Turquie et en Perse, exécuté par ordre du gouvernement français pendant les années 1846–1847 et 1848* (P. Bertrand, Ed.).
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. (t.y.). *Sultan II. Abdülhamid Han Yıldız Albümleri Koleksiyonu* (Albüm No. 90453, Fotoğraf No. 3) [Fotoğraf].
- Karagöz, R. (2009). *Karadeniz'de bir hanedan kurucusu: Haznedarzâde Süleyman Paşa* (1. bs.). Etüt Yayınları.
- Karagöz, R. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Haznedarzâdeler. O. Köse (Ed.), *Geçmişten günümüze Samsun Canik ve değerleri 2 içinde* (ss. 821–842). Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı mimarisi* (1. bs.). YEM Yayınevi.
- Kuş, A. (2014). XIX. yüzyılın ilk yarısında W. J. Hamilton'a göre Samsun ve çevresi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 1–10.
- Laurens, J. (1847). *Pavillon du palais d'Eunieh* [Resim/çizim]. École Nationale Supérieure des Beaux-Arts.
- Meeker, M. E. (2005). *İmparatorluktan gelen bir ulus: Türk modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı mirası* (T. Vardağlı, Çev.; 1. bs.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mert, Ö. (1991). Ayan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde* (Cilt 4, ss. 195–198). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Murad Efendi. (2007). *Türkiye manzaraları* (A. Sunata Kırım, Çev.; M. Uysal, Sunuş). Kitap Yayınevi.
- Öksüz, M. (2005). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da âyan, eşkiya ve göç sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 169–186.
- Özkaya, Y. (1978). XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin ayanlıkları ele geçirmeleri ve büyük hanedanlıkların kuruluşu. *Belleten*, 42(168), 667–724. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1162440>
- Pala, H. (2015). *Ordu tarihinde olaylar ve insanlar* (1. bs.). Mutlu Matbaacılık.

- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî* (N. Akbayer, Haz.; Cilt I–IV). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şenyurt, O. (2012). *İstanbul Rum cemaatinin Osmanlı mimarisindeki temsiliyeti* (1. bs.). Doğu Kitabevi.
- Torun, M. (1954). *Samsun ve ilçeleri tarihi araştırmaları*. Ahmet Sait Matbaası.
- Tuluk, Ö. İ. (2016). Of'un mimarlık mirasının kökenleri üzerine yorumlar. V. Usta (Ed.), *Başlangıçtan günümüze her yönüyle Of* içinde (ss. 429–438). Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Yavru, M. (2021). *Doğu Karadeniz'de bir mimari temsiliyet okuması: Hazinedarzâdeler'in imar faaliyetleri* [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Yazıcı, N. (2014). Osmanlı mimarlığında bir yönetim binası örneği: Canik/Samsun Hükümet Konağı. *CIEPO 19: Osmanlı öncesi ve dönemi tarihi araştırmaları* içinde (Cilt I, ss. 313–328). İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği Yayını.
- Yazıcı Metin, N. (2019). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e hükümet konaklarının inşa süreci ve mimarisi: Devlet kapısı* (1. bs.). Kitabevi Yayınları.
- Yolalıcı, M. E. (1987). *Samsun eşrafından Hazinedâr-zâde Es-Seyyid Abdullah Paşa'nın terekesi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Yolalıcı, M. E. (1998). *XIX. yüzyılda Canik (Samsun) sancağının sosyal ekonomik yapısı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yürük, E. (2016). 18. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da etkin bir ayan ailesi: Şatırzadeler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 29–42.